

גיליון חדש מתוך "דיוואן שמואל הנגיד: קודקס מן הגניזה"

המאמר הנדפס בזאת הוא אחד החיבורים האחרונים ששקד עליהם חברנו המנוח פרופ' מיכאל רנד ע"ה. מיכאל ההדיר את הטקסט הנדפס כאן והעיר על נוסחו הערות חשובות; הוא מסר לנו את עבודתו לקראת המשך העבודה על המאמר, לשם פרסום משותף של החומר. לרוב צערנו השלמנו את המלאכה כשהוא אינו בין החיים, ואנחנו מקדישים את המאמר לזכרו.

[א]

בין רבבות דפי הגניזה הקהירית התפזרו עשרות דפים שמקורם בספר אחד. הספר הושלך אל הגניזה, כמסתבר, לאחר שנתבלה, ושם נתפרדו דפיו ונעשו איברים איברים. כמעט חמישים דפים שרדו מתוך הקודקס המקורי, והם נתגלגלו לאוספים שונים ולספריות שונות ברחבי העולם. הקודקס הזה הוא עותק של דיוואן שמואל הנגיד, כלומר ספר השירים של הרב, המדינאי, איש הצבא, חכם הלשון, המקרא וההלכה, המשורר העברי הגדול שמואל הנגיד אבן נגרילה, שפעל בגרנדה שבספרד במחצית הראשונה של המאה האחת עשרה. עותק זה של הדיוואן מקורו במצרים, והוא הועתק ביד מיומנת, ככל הנראה במאה השתים עשרה או בראשית המאה השלוש עשרה – כלומר עדיין סמוך למדי לימי פעולתו של המשורר. לשם השוואה, כתב היד השלם-כמעט היחידי של הדיוואן, הוא כתב יד ששון הידוע, הועתק מאות שנים לאחר מכן, בידי המעתיק תם אבן יחיא בסלוניקי העות'מאנית בשנת 1584.¹ ואם כן, קודקס הגניזה הוא אחד מעדי הנוסח הקדומים, החשובים והמהימנים ביותר של הדיוואן.

דיוואן שמואל הנגיד, המכונה לעיתים גם בשם "בן תהלים", כונס ונערך בידי בנו של המשורר, יהוסף. הנגיד הטיל על בנו את מלאכת הכינוס בשנת 1044, משהגיע לגיל שמונה שנים ומחצה, והמלאכה נמשכה מיום זה ועד סמוך לפטירתו של המשורר בשנת 1056. לפיכך יש לראות בחיבור הזה את הגרסה הרשמית והמפוקחת של אוסף שירי הנגיד, כפי שנערך בכיתו ומן הסתם בהשגחתו. כמקובל בדיוואנים של המשוררים, העורך יהוסף נתן בראשי השירים כתובות אינפורמטיביות בלשון הפרוזה שנהגה בספרד המוסלמית, בערבית, והן מסרו את נסיבות כתיבת השירים. הכתובות

1. כ"י ששון 589 (כיום כ"י ניו יורק, ספריית בית המדרש לרבנים, Ms. 10882). הוהדר והודפס בשלמותו בידי האספן שרכש אותו, דוד סלימאן ששון; ראו ששון, דיוואן שמואל הנגיד.

הללו נשתמרו במקורן הערבי רק בעותקי הדיוואן הקדומים ששרדו בגניזה הקהירית או באוסף פירקוביץ השמור בספרייה הלאומית הרוסית בסנקט פטרבורג. בכ"י ששון הכתובות תורגמו לעברית, ולא פעם מידע חשוב שנמסר בהן אבד בתרגום. חשיבות יתרה נודעת אפוא לעותקי הגניזה לא רק בשל קדמותם, אלא גם בשל שייכותם לעולם התרבותי של היהודים שפעלו במרחב הערבי.

את שרידי הקודקס שנתפזר בגניזה אספו בשעתו שניים ממחברי המאמר הזה, יהונתן ורדי ומיכאל רנד, בספר "דיוואן שמואל הנגיד: קודקס מן הגניזה", שיצא לאור בשנת תשע"ה בהוצאת האקדמיה ללשון העברית וקרן הרב משה דוד ועמליה רוזן (להלן: קודקס מן הגניזה).² בספר הובאו תצלומים של כל הדפים ששרדו מן הספר ובצידם העתקות מפורטות של הטקסט הרשום בהם, בהשלמת מקומות חסרים מתוך עדי נוסח נוספים של הדיוואן בכתבי יד אחרים. חשיבותו המחקרית של הספר אינה רק באיסוף כל שרידי הקודקס הקדום ובההדרתם, אלא גם בשחזור הקודיקולוגי של העותק. אומנם הספר לא שרד במלואו: הפרגמנטים שהגיעו לידנו מגיעים לכדי קרוב לשליש מן הספר המקורי.³ חרף הקיטוע והחוסר, הפרגמנטים הללו הורכבו מחדש על פי הסדר המקורי של הדיוואן, ובראש כל דף ודף של הקודקס נרשם מה היה מקומו בספר המקורי. ההישג הזה התאפשר דווקא בשל קיומו של כתב יד שלם-כמעט של הדיוואן, הוא כ"י ששון, מחוץ לפרגמנטים שמן הגניזה. וכך, תוך הצלבת המקורות הקדומים שמן הגניזה עם כתב היד המקיף והמאוחר, ניתן היה לשחזר את חלוקתו של הקודקס לקונטרסים השונים ואת סידורם של הגיליונות בתוך כל קונטרס. וכפי שהעיר על כך מיכאל רנד ע"ה:⁴

חומרי הגניזה וקודקס ששון משלימים אלה את אלה. מחד גיסא, הגניזה מספקת קרבה יחסית למקור, שפירושה בין השאר דיוק בנוסח השירים והכתובות התיעודיות. אלא שחומרי הגניזה מקוטעים. מאידך גיסא, קודקס ששון כולל את הטקסט בשלמותו; יחד עם זאת, הוא מרוחק ביותר מן המקור, ומרחק זה פירושו סיכוי רב יותר שנפלו בשוגג שיבושים בהעתקת השירים ובכתובות. נוסף על כך, בכתובות חלו שינויים מחמת תרגומן לעברית. הצורך להצליב מקורות שונים לשם השלמת הטקסט אינו צפוי להתבטל, אלא אם כן בדרך נס יצוץ ביום מן הימים עוד עותק שלם של הדיוואן, קרוב יותר אל המקור.

2. ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה.

3. בספר הנזכר נרפסו 45 דפים מן הקודקס. על פי השחזור הקודיקולוגי, הדף האחרון ששרד מקורו כנראה בקונטרס ה-14 או ה-15 של הספר (ראו שם, עמ' 37-38), והשירים שהועתקו בו קרובים לנקודת הסיום של הדיוואן. ניתן לשער אפוא שהקודקס המקורי כלל כ-15 או 16 קונטרסים. כיוון שקונטרסי הספר הם בני עשרה דפים כל אחד, מתקבל שהשירים שהודפסו כוללים כשלושים אחוזים מן הקודקס השלם.

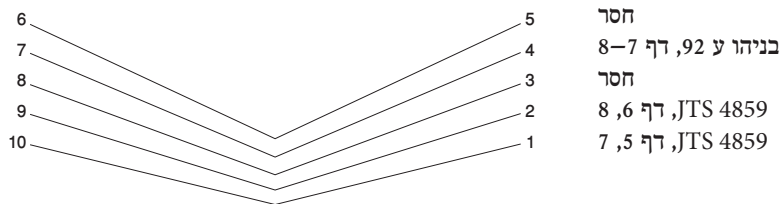
4. רנד, שירי הנגיד בגניזה, עמ' 55.

כ"י ששון אפוא מראה לנו כיצד לשחזר את הסידור המקורי של הדיוואן, בעוד שהפרגמנטים מן הגניזה מאפשרים לבצע את השחזור הזה באופן מדויק יותר.

[ב]

כינוסו של קודקס הגניזה של דיוואן שמואל הנגיד הסתמך במידה נרחבת על עבודת המפעל לחקר השירה והפיוט בגניזה ע"ש עזרא פליישר; במהלך עשרות שנות קיומו של המפעל קוטלגו בו באופן אינטנסיבי כל קטעי הגניזה הכוללים דברי שיר. בשעה שהספר יצא לאור כבר נסרקו וקוטלגו רוב קטעי הגניזה הידועים, ולכן ניתן היה לשער שהחומר ששרד מן הספר קרוב למיצוי, ושקרוב לוודאי כי לא יימצאו עוד פרגמנטים חדשים מתוך הקודקס הזה. והינה ההשערה הזו נתבררה בשעה שמחברו השלישי של מאמר זה, קדם גולדן, איתר שני דפים חדשים מן הקודקס באוסף כתיב היד של הרב פרופ' מאיר בניהו ז"ל, בכ"י בניהו ע 192 (O 192), דפים 7–8.⁵ דפים אלה צרורים יחד עם קטעי שירה שמקורם במספר טומוסים בלתי קשורים.⁶ שני הדפים החדשים של הדיוואן מצטרפים לגיליון אחד. בהתאם למתודה ההשוואתית שלפיה שוחזר קודקס הגניזה מתוך השוואה לכ"י ששון, ניתן לקבוע שהגיליון הזה מקורו בקונטרס השלישי של הקודקס, והוא כולל את הדף הרביעי והדף השביעי בקונטרס. מקומו בספר קודקס מן הגניזה צריך לבוא בין עמ' 105 לעמ' 106. זו היא אפוא תבנית הקונטרס השלישי של הקודקס כפי ששרד בידנו:

קונטרס 3: "ידידי קום" (חסר בכ"י ששון), בית 2 – "בלכתי לחזות" (כ"י ששון, שיר לד), סוף הכתובת



הגיליון החיצוני של הקונטרס – כלומר הדף הראשון והדף האחרון שבו – מצוי בכ"י ניו יורק, ספריית בית המדרש לרבנים Ms. 4859, דפים 5 ו-7 בהתאמה. הדף הראשון בקונטרס (קודקס מן הגניזה, עמ' 98–101) נפתח בשיר "ידידי קום", החסר

5. כתב היד מצולם בספריית מכון קהילות ישראל, וסימנו שם MS 652 (דפים 9–10). אנחנו מודים למשפחת בניהו ולמכון קהילות ישראל על התצלומים המשובחים שהעמידו לרשותנו.
6. לפירוטם ראו להלן הערה 19.

בכ"י ששון, כנראה בשל השמטה מחמת הדומות – השיר נפתח באותה המילה כמו השיר שקדם לו בדיוואן המקורי, "ידידי כל שנותיך תנומות" (כ"י ששון, שיר כב).⁷ אחריו באים השירים "מיודעיי סבבתנו מחיצה" (כ"י ששון, שיר כג), "מזימותיי תקלענה לבכ"י" (כ"י ששון, שיר כח[!]),⁸ "לבכ"י תוך קרביי" (כ"י ששון, שיר כד), והכתובת שבאה מעל השיר "אהוב נפשי חמדו אל" (כ"י ששון, שיר כה).

הדף השני של הקודקס מצוי אף הוא בכ"י ניו יורק Ms. 4859, דף 6 (קודקס מן הגניזה, עמ' 102–105), והוא כולל את המשך השיר "אהוב נפשי חמדו אל", את השיר "עשה אחי בחיידך" (כ"י ששון, שיר כו) ואת הכתובת המפורטת שמעל השיר "ראה היום בצרתי" (כ"י ששון, שיר כז).

הדף השלישי בקונטרס חסר. ואילו הדף הרביעי, שהתגלה כעת באוסף בניהו, נפתח בשיר "הלי תעש בכל שנה פעלים" (כ"י ששון, שיר כט), בבית ה־22.⁹ נקל אפוא לשחזר מה הועתק בדף השלישי החסר: ראשית, השיר "ראה היום בצרתי" עצמו, שכן דף 2 הסתיים בסופה של הכתובת המקדימה לו. זהו השיר שחיבר שמואל הנגיד כתחליף לתפילת המנחה, בשעה שיצא עם צבא גרנדה למלחמה נגד צבא של המדינה היריבה סביליה. מיד לאחריו הועתקה ראשיתו של השיר הסמוך, השיר ענק המידות "הלי תעש בכל שנה פעלים", שבו תיאר הנגיד באריכות ובחגיגות את ניצחונה של גרנדה באותה המלחמה ושיבח את ה' על התשועה שעשה לו.

כיוון שהמעתיק נהג לכתוב 18 שורות בכל עמוד,¹⁰ ניתן לקבוע כי הדף החסר כלל את הטקסט הבא:

[10 שורות]	השיר "ראה היום בצרתי" – עשרה בתי שיר
[כ"י 5 שורות]	כתובת השיר "הלי תעש בכל שנה פעלים"
[21 שורות]	ראש השיר "הלי תעש" – 21 בתים ראשונים

36 שורות (=שני עמודים = דף אחד)

הדף הרביעי של הקונטרס, הוא כ"י בניהו ע 192, דף 7, כולל 36 בתים מן השיר "הלי תעש", החל מן הבית ה־22 ועד הבית ה־57 (ראו העתקתו להלן).

את השיר "הלי תעש" כתב שמואל הנגיד באריכות יתרה במכוון. כיוון שהמשורר ראה עצמו כעין בן דמותו של דוד המלך – מנהיג, משורר ולוחם – הוא נועד לכלול 149 בתים, כמספרם של מזמורי התהלים בעיני בני התקופה (ולא 150 כמקובל

7. ראו ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה, עמ' 14–15. להעתקה מדויקת של כ"י ששון על פי סדרו ראו ששון, דיוואן שמואל הנגיד.

8. מקומו של השיר בכ"י ששון שגוי; ראו ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה, עמ' 14–15.

9. שירים כז ריכט הם שירים סמוכים בדיוואן, והם מדברים באותו הנושא עצמו. בטעות שורבב ביניהם שיר נוסף בכ"י ששון, ואילו הקודקס מן הגניזה שומר על מקומו הנכון של השיר אחרי שיר כג; ראו שם.

10. ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה, עמ' 33.

(היום),¹¹ בית שיר כנגד כל מזמור. ואם כן, הגיליון הפנימי בקונטרס (הדפים החמישי והשישי), שאיננו בידנו, הוקדש גם הוא להעתקת השיר הזה, והובאו בו 72 בתים – שני דפים שבכל אחד מהם 36 שורות, המחזיקות את בתים 58–129 של השיר. ואכן הדף השביעי של הקונטרס, הוא כ"י בניהו ע 192, דף 8 (ראו להלן), נפתח בדיוק בבית ה-130 של השיר "הלי תעש". הדף כולל את סופו של השיר ואת ראשית השיר הבא אחריו בדיוואן, "הנרפא הזמן ממחלתו" (כ"י ששון, שיר ל; כתובת + בתים 1–14). הדף השמיני של הקונטרס לא שרד. הוא כלל כמשוער את הטקסט הבא:

השיר "הנרפא הזמן" (עד סופו) – בתים 15–36 [22 שורות]

כתובת השיר "כבר אבד בנו עבאס"

השיר "כבר אבד בנו עבאס" (כ"י ששון, שיר לא) [3 שורות]

כתובת השיר "לך עושר וממלכה" (כ"י ששון, שיר לב)

[שתי הכתובות בדף – כ"11 שורות]

36 שורות (=שני עמודים = דף אחד)

הדף התשיעי של הקונטרס, כ"י ניו יורק Ms. 4859, דף 8, נפתח בבית הראשון של השיר "לך עושר וממלכה"; דף זה וכן הדף העשירי מצויים בידנו, והם נדפסו בספר קודקס מן הגניזה, עמ' 106–113.

[ג]

הגיליון החדש של קודקס הדיוואן מן הגניזה כולל אפוא קטעים מתוך שני שירים של הנגיד, שיר המלחמה "הלי תעש", והשיר "הנרפא הזמן ממחלתו", שיר ירידות שכתב המשורר לכבוד אחד מידידיו בעת שהתפייסו ממריבתם. ישנם שינויים אחדים בין הנוסחים המוכרים של השירים הללו לבין הנוסח של קודקס הגניזה. לשם הדגמה נציין את השינויים בשלושה בתים סמוכים מתוך השיר "הלי תעש", שבהם חילופי הנוסח משמעותיים במיוחד:

הָלֵא תֵצֵא לְצוֹרֶד הַעֵיִפִּים / הָלֵא תֵאִיץ לְזַנֵּב נַחֲשִׁלִּים
וְחֵשׁ לְצֵאת וְלָרְדוֹף פְּעֻצָּתָם / בְּמוֹ מֵאוֹת וְרִבּוֹאוֹת דְּגוּלִּים
וְעֵמְדוֹ עַל שַׁפַּת נַחַל וְעֵמֶד / לְנִגְדָם צוֹר פִּיּוֹם אֲשֶׁר נַחֲלִים (בתים 43–45)

הנגיד מתאר כאן את קורות המלחמה בין ממלכת גרנדה ובין יריבתה סביליה, שבראשה עמד הקאדי רב העוצמה אבו אלקאסם מחמד אבן עבאד, ובראש צבאה עמד בנו אסמאעיל. מרגליו ("תריו") של מצביא סביליה הבחינו בצבאו של הנגיד בדרכו לשוב לגרנדה, ועודדו את מפקדם לצאת במרדף ולאסור מלחמה על הצבא היריב. המצביא מסביליה קיבל את עצתם ויצא לקרב בצבא גדול. ועם זאת ה'

11. ראו למשל סרנה, תהלים, עמ' 9–10. וראו להלן דברי הנגיד בשבח ה"תהילה" שחיבר: "מְמוֹלָאָה [...] בְּטוֹרֵי שִׁיר כְּמַהְלֵי תַהֲלִים".

"צור") קם בעזרו של הנגיד, והתייצב להושיע את גרנדה כשם שהושיע את בני ישראל במלחמתם מול מואב באשר הנחלים ("כיום אשר נחלים").¹²

בית 43: במהדורה המקובלת של דיוואן שמואל הנגיד, מהדורת דב ירדן, נדפס על פי כ"י ששון (להלן ש) הנוסח "לשודר העייפים",¹³ ואילו בגניזה הנוסח הוא "לצודר", כלומר לצוד, בעקבות יח' יג 18. שני הנוסחים מתקבלים על הדעת, אבל הנוסח מן הגניזה נראה לנו עדיף. על פי האיבר המקביל בתקבולת, "לזנב נחשלים", נראה שכוונת הדברים היא לעניין מרדף דווקא, שכן המזנב – דהיינו מקצף הזנב – הוא הרודף המשיג את אחרוני הכוח הנרדף. ואכן, בבית הבא מנהיג סביליה מכריע "לצאת ולרדוף". כמו כן, הנוסח לצודר מופיע גם בעד הנוסח הנוסף, כ"י סנקט פטרבורג, הספרייה הלאומית הרוסית, פירקוביץ ב 333/1 (להלן פ).

בית 44: במהדורת ירדן של דיוואן שמואל הנגיד נדפס על פי כ"י ש (הבית חסר בכ"י פ) הנוסח "בְּמוֹ מְאוֹת וְרְבּוֹאוֹת רְגָלִים", כלומר חיילים, אף על פי שהצורה הדקדוקית המתבקשת לעניין זה היא רְגָלִים, שאינה מתאימה למשקל השיר. עד עתה יכולנו לשער כי המשורר נקט את הצורה רְגָלִים בדוחק המשקל, אך הינה מתברר כי הנוסח הנכון הוא דגולים, כלומר חיילים נושאי דגלים, או חיילים מובחרים. תיאור מספרם של הלוחמים, "ורבואות דגולים", משבץ את לשון הכתוב "דגול מרכבה" (שה"ש ה 10), ואולי אפילו כולל רמז מטרים לנאמר בבית הבא – שה' יושיע את הנגיד ויכריע את רבבות הלוחמים הללו, שכן בפרשנות האלגורית של שיר השירים האהוב אינו אלא ה', והאל האחד "דגול מרכבה".

בית 45: זהו הנוסח הנכון של הבית, וכך הוא אומנם נדפס במהדורת ירדן. אולם בכ"י ש נכתב: "ועמד לנגדם צר", וכך נדפס במהדורות הדיוואן שקדמו למהדורת ירדן.¹⁴ ירדן תיקן את הנוסח לצור על פי הסברה (גם בית זה חסר בכ"י פ); כתב היד החדש מאשר כי צדק בסברתו.

הבדלי נוסח מעניינים אחרים באים גם בדף השביעי של הקונטרס, לקראת סיום השיר "הלי תעש". בשלב הזה, לאחר שסיים לתאר את הקרב הגדול ואת ניצחונה של גרנדה, פונה הנגיד בהודיה אל ה' וקובע בשפלות רוח שאין הוא אלא חוטא, שאינו זכאי לחסד האלוהי שהורעף עליו. נוסח הפנייה במהדורות הדיוואן על פי כתבי היד ש ופ כך הוא:

הֲלִי זֹאת? וְאֲנִי תוֹלַע וְלֹא אִישׁ, / בְּזוּי עַמִּים וְנֶקֶל בְּשִׁפְלִים!
וּמִי אֲנִי וּמִי חַיִּי, יֵי? / אֲנִי רַב מְעַוָּה רַע מְעַלְלִים! (בתים 132–133)

בנוסח הזה מופיעים שני הצירופים "רב מעווה" ו"רע מעללים" כמילים נרדפות

12. השוו ב'מ' כא 15. מטבע הלשון יום או ימים לציון יום קרב מקובל מאוד בערבית הקלאסית, והשוו גם למשל "כיום מדין" (יש' ט 3).
13. ירדן, דיוואן שמואל הנגיד, עמ' 19. למהדורת ירדן קדמה מהדורתו של א"מ הברמן (הברמן, דיוואן שמואל הנגיד). לביקורת על מהדורות אלה ראו ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה, עמ' 7–10.
14. הברמן, דיוואן שמואל הנגיד, א, עמ' 19.

ל'חוטא'. ואילו בנוסח הגניזה שינוי של אות אחת הופך את המשמעות ומשנה את אופי המשפט:

ומי אָני ומי חַי, ייִ? / אָני רַב מַעוּה, רַב מַעֲלָלִים!

תחת המילה רע באה המילה רב; הופעתה הכפולה בבית אחד עולה בקנה אחד עם הפואטיקה של שירת ספרד, שראתה בחזרה אחד מקישוטי השיר.¹⁵ המשמעות, כמובן, נהפכת: בניגוד לחוטא "רב מעווה" עומד כעת האל שהוא פונה אליו, 'רב המעללים' (בעקבות יר' לב 19: "רַב הַעֲלִילָה"). כעת אין כאן שני צירופים נרדפים, אלא תקבולת בין הדלת לסוגר: למול הפנייה אל ה' בסוף הדלת מופיעה הפנייה ל"רב מעללים" בסוף הסוגר.

נוסף על חילופי נוסח נקודתיים, הקריאה בגיליון הגניזה החדש מדגישה שוב את החשיבות של העיון בדיוואן על פי סדרו הקדום, כפי שקבע אותו העורך יהוסף בן שמואל הנגיד. כידוע, המהדורות הקיימות התעלמו מרצף השירים וחילקו את הספר מחדש, על פי הסוגה, בחלוקה שרירותית למדי (שירי מלחמה, שירי ידידות, שירי אהבה וכו'). לעומת זאת הסידור הקדום של יהוסף הוא בעיקרו כרונולוגי, על פי סדר כתיבת השירים.¹⁶ באופן זה הוא מאפשר לקורא לעיין בדיוואן ככמעין תולדות חייו היצירתיים של המשורר. שני השירים הסמוכים המופיעים בגיליון, "הלי תעש" ו"הנרפא הזמן ממחלתו", שונים לחלוטין מבחינה סוגתית: זה שיר מלחמה וזה שיר ידידות. אבל דווקא הקריאה בהם ברצף היא המאפשרת הצצה אל "חדר העבודה" של המשורר. בשיר המלחמה המשורר מתאר את הלוחמים באופן הבא:

בְּשִׁירֵינִים מְשׁוּבָּצִים כְּגֵלִים / וּמְגֻנִים אֲדוּמִים כְּגִוִילִים

קשה לדעת אם התמונה שלפנינו היא ריאליסטית או ספרותית. הנגיד השתתף בקרבות, ואפשר שהוא מתאר את המגינים האדומים שראה בשדה הקרב. לצד זאת, ייתכן שבעיני הנגיד אדום הוא הצבע הטיפולוגי של המגן, על פי הפסוק "מִגֵּן גְּבֻרָהּוּ מְאָדָּם, אֲנָשֵׁי חַיִל מִתְלָעִים" (נח' ב 4). על כל פנים מפתיע למצוא אותה התמונה בדיוק גם בשיר "הנרפא הזמן ממחלתו" שעוסק בפיוס עם ידיד שרחק. בפסקה שירית אמביוולנטית ומרתקת הנגיד מתפאר, מצד אחד, בליבו האמיץ והגא, אך מצד שני הוא מעיד כי הוא כועס על הלב הזה ("חמסי על לכבי") שגאוותו מקשה עליו את הפיוס עם הידיד. כדי לתאר את גבורתו שלו, כותב הנגיד על ליבו שלא היה ירא אפילו מאימת המלחמה הכבירה, שאין בה אלא ("לכד") מגינים, חניתות ואש:

וְלוֹ הוּבָא בְּמִלְחָמָתָ כְּמוֹ יָם / מְמוּלָא מְשִׁפְתּוֹ אֶל שְׁפָתוֹ

וְאִין תּוֹכָה לְבַד מְגֵן מְאָדָּם / וְאֵשׁ פְּלֵד קָרַב וּבְרַק חֲנִיתוֹ

אִזֵּי שְׁתָּה בְּכוּר מוֹת וְשָׁחַק / כְּכוּס מִים בְּעֵת צְמָאָה שְׁתִּיתוֹ (בתים 10–12)

15. ראו ילין, תורת השירה, עמ' 188–205; אליצור, שירת החול, ג, עמ' 143–154.

16. ראו ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה, עמ' 8–9.

המציאות הביוגרפית שבשיר האחד הופכת למציאות ההיפותטית ("ולו הובא") בשיר האחר. תיאור המלחמה הממשית בין גרנדה לסביליה משתרבב כאן – באותן המילים עצמן – לתיאור הלב, הידידות, הגאווה, האיבה והפיוס. קריאה במהדורות המקובלות של הדיוואן תקשה לגלות את הזיקה בין השירים הללו. אבל עיון בדיוואן על פי סדרו המקורי יחשוף בפני הקורא כיצד הסמיכות הכרונולוגית של מועדי חיבור השירים באה לידי ביטוי במעבדה הספרותית של המשורר.

[ד]

לגיליון החדש מן הקודקס חשיבות בנוסף על בירור נוסח שירי הנגיד. כאמור לעיל, קודקס הדיוואן נודע עד עתה מאוספי הגניזה המוכרים; לפיכך גילוי הגיליון בכתב היד שבאוסף בנייהו יש בו מעין הרחבה בלתי צפויה של תחומי גניזת קהיר עצמה. בשנים האחרונות שבים חוקרים לבחון בעין ביקורתית את הנרטיב המקובל מזה מאה ועשרים שנה אודות נסיבות גילוייה של גניזת קהיר באירוע חד-פעמי. על פי הסיפור הידוע, זיהה שניאור זלמן שכטר קטע מנוסחו העברי האבוד של ספר בן-סירא בדפים בלויים שהראו לו האחיות התאומות אגנס לואיס ומרגרט גיבסון, בשוכן מטילון בארצות המזרח. לאחר שבירר שכטר מניין הגיעו הדפים, נסע למצרים וביקר בבית הכנסת בן עזרא שבקהיר העתיקה בקיץ 1896. בשנים 1896–1897 רוקן שכטר את חדר הגניזה והעביר את עשרות אלפי קטעי הדפים שמצא בו אל ספריית אוניברסיטת קיימברידג' באנגליה, מקום משכנם הנוכחי.

המחקר החדש שופך אור לא רק על מסעו של שכטר לקהיר ועל התקופה המיידית שקדמה לו, אלא הוא מתחקה גם אחר גלגוליהם של אלפי קטעים שמקורם בגניזות מצרים לאוספים אחרים במערב – הן לפני מסעו של שכטר, בטרם נודע טיבה של גניזת קהיר, והן לאחריו. כפי שהתברר, בתהליך ארוך ומרתק זה היו מעורבות שלל דמויות צבעוניות שהיו פרוסות על פני יבשות שונות, החל בתלמידי חכמים, מלומדים וספרנים בספריות החשובות באירופה וראשי הקהילה היהודית בקהיר במפנה המאות התשע עשרה והעשרים, וכלה באספנים פרטיים, סוחרי ספרים, ואף תיירים וחובבנים "משוגעים לדבר".¹⁷

הבנה מלאה יותר של טיבה של גניזת קהיר והיקפה מצריכה בחינה פרטנית והצלבה של אלפי קטעים, וכן הפניית זרקור לאוספים קטנים יותר, שנסיבות היווצרותם לעיתים קרובות מעורפלות. כמסתבר, חוקרי גניזה יידרשו מעתה להביא בחשבון בין אלה גם את אוסף כתבי היד שצבר הרב פרופ' בנייהו המנוח, אוסף שנוצר בתקופה מאוחרת ביותר ביחס לאוספי הגניזה הידועים.¹⁸ כאמור לעיל, הגיליון החדש מדיוואן הנגיד שמור באוסף בנייהו תחת המספר הקטלוגי ע 192, לצד שרידים מטומוסים אחרים.

17. ראו ג'פרסון, גניזה; ג'פרסון, עירן הגילוי; ג'פרסון, המסחר בקטעי גניזה.

18. בהיעדר תיעוד בכתב קשה לקבוע באופן ודאי כיצד הגיע קטע הגניזה הנידון לידי הרב פרופ' בנייהו. מפי בנו, חנן בנייהו, למדנו כי כמה מכתבי היד בכ"י בנייהו ע 192 מקורם בכריכות ספרים שפורקו, רובם מתימן (וראו להלן הערה 20).

נראה שהטומוסים הללו אינם מן הגניזה, ועל כל פנים אין הם מן "הגניזה הקלאסית".¹⁹ ייתכן אפוא כי באוסף בניהו יש קטעי גניזה הצוררים עם כתבי יד ממקורות שונים. אפשר שסקירה מדוקדקת של האוסף, בהשוואה לקטעי גניזה ידועים, תעלה דפים נוספים שמקורם בחדר הגניזה של בית הכנסת בקהיר.²⁰

*

בעמודים הבאים תבוא אפוא מהדורה מלאה של ארבעת העמודים החדשים מתוך קודקס הגניזה של דיוואן שמואל הנגיד. מקומם של הדפים הללו בין עמ' 105 לעמ' 106 בספר "דיוואן שמואל הנגיד: קודקס מן הגניזה".²¹

19. להלן זיהויים של קטעים אלה: ברף 1 פתיחת "ספר חבקוק", פרודיה מקראית לחג פורים שחיבר רלב"ג, כאן תחת הכותרת "מסכת פורים" (לתיאור הקטע ראו כהן, קרנבל וקנון, ב, עמ' 88); ברף 2 מועתקים מצד אחד טקסט מטושטש ביותר (מפירוש לספר שמואל?), ומצידו האחר שני שירים הבאים בכתבי יד בסוף החיבור הפולמוסי "אבן בוהן" לשם טוב אבן שפרוט (המחצית השנייה של המאה הארבע עשרה): "כראות תורה נגדה קמו" ו"שאו סולת מנחת עני נדבות"; דף 3 הוא קטע מפיוט האזהרות לשבועות של שלמה אבן גבירול, עם פירושו של משה אבן תיבון (מקביל לנדפס אצל קרייסל, סיראט וישראל, אבן תיבון, עמ' 404-408); ברפים 4-6 קטעים ממחברות מספר תחמוני ליהודה אלחריזי. מדפים 4 ו-6 נותרו שרידים קלושים בלבד; סדר המחברות הוא כנהוג עד ההדפסה האחרונה: דף א-5; ב: סוף מחברת הכפרי (יהלום וקצומטה, תחמוני לאלחריזי, עמ' 179-181, טורים 71-129); דפים 5, א-4; ב: שני קטעים לא רצופים מתחילת מחברת החוזה בכוכבים (שם, עמ' 327, 328-331, טורים 1-25, 47-117, בהתאמה); דף 6: מחברת הזקן ובנו (שם, עמ' 267-268, טורים 20-44); דף א: סוף מחברת הרופא (שם, עמ' 488-489, טורים 78-95). לסדר המחברות של ספר תחמוני ראו רנד, תחמוני, עמ' 24-41.

20. כך, דף 1 בכ"י בניהו ש 67 הוא דף קדום למראה שאפשר כי מקורו בגניזת קהיר. ברף באים ברצף שלושה שירים של ר' יהודה הלוי עם כתובות ערביות, בסדר השונה משתי עריכות הדיוואן המוכרות (לר' חייא ולר' ישועה הלוי). יחד עם זאת יש להיזהר בסיווג חומרים קדומים מן המזרח באוסף באופן אוטומטי כנובעים מגניזת קהיר. מהערות קצרות שהקדים בניהו ז"ל לכמה כתבי יד, ברור כי קטעים מסוימים הגיעו לידינו מתוך גניזות אחרות כלשהן: בראש כ"י בניהו ש 61, קטע מפירוש לקהלת בכתובה מזרחית מן המאה הארבע עשרה, ציין בניהו "מן גניזה" סתם; בכ"י בניהו ש 65, המכיל קטעים שונים, מצוין כי אלה מקורם "מגניזת עמאדיה", עיר בכורדיסטן העיראקית.

21. בהודמנות זו נבקש להעיר על שגיאות קלות שנפלו בספר: עמ' 1 הערה 1: (דף א32-ב34) < צ"ל: (דף א33-ב34). עמ' 34: ידידי קום (חסר בכ"י בששון) < צ"ל: ידידי קום (חסר בכ"י בששון); ויש לתקן כנ"ל גם בעמ' 38 שורה 10. עמ' 49 שורה 3: ה'א' < צ"ל: ה'א'. עמ' 49 שורה 5: זצו"ל < צ"ל: זצו"ל.

גיליון נוסף מתוך "דיוואן שמואל הנגיד: קודקס מן הגניזה"

כ"י מאיר בניהו ע 192 (רישום לועזי: O 192), דפים 7–8 (=ספריית מכון קהילות ישראל, MS 652, דפים 9–10).

תוכן הגיליון

"הלי תעש" (כ"י ששון, שיר כט), בתים 22–57, 130–149; "הנרפא הזמן" (כ"י ששון, שיר ל), בתים 1–14.

נתונים קודיקולוגיים

מידות הדפים: 29 x 14.5 ס"מ בקירוב; שטח הכתיבה: 16.5 x 9.5 ס"מ בקירוב. מספר השורות בכל עמוד: 18. מיקום הדפים בתוך הקודקס: קונטרס 3, דפים 4, 7; משתלב בתוך ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה, בין עמ' 105 ו-106.

כללי ההתקנה (בעקבות קודקס מן הגניזה, עמ' 41)

א אות שקריאתה מסופקת

§ כתב היד לקוי, והטקסט הושלם על פי מקור אחר

// סימן זה בסופו של העמוד מציינ שהעמוד הבא אחריו אינו המשכו הישיר.

כשהעמוד מתחיל באמצעו של שיר, מצוינת פתיחת השיר בראש העמוד, ולצידה מספרו של הבית הפותח את העמוד בתוך השיר השלם (למשל: ידידותך בתוך לבי 7). מספור הבתים – על פי מהדורת ירדן.

כאשר הושלמו הליקויים בטקסט על פי כתב יד מקביל, צוין מקור ההשלמה בשוליים השמאליים של העמוד.

הטקסט הועתק כפי שהוא בכתב היד, כולל חסרות ויתרות, ונוסף לו ניקוד בידי המהדירים.

נוסח שגוי בעליל לא נוקד. תיקוני נוסח ניתנו בתחתית העמוד, בציון כתב היד שהתיקון מיוסד עליו.

קיצורי כתבי היד המקבילים

ש = כ"י ששון 589

ג = כ"י פירקוביץ ב 333/1

בניהו ע 192 דף 8 (קודקס מן הגניזה, עמ' 105.5*)

הלי תעש 22

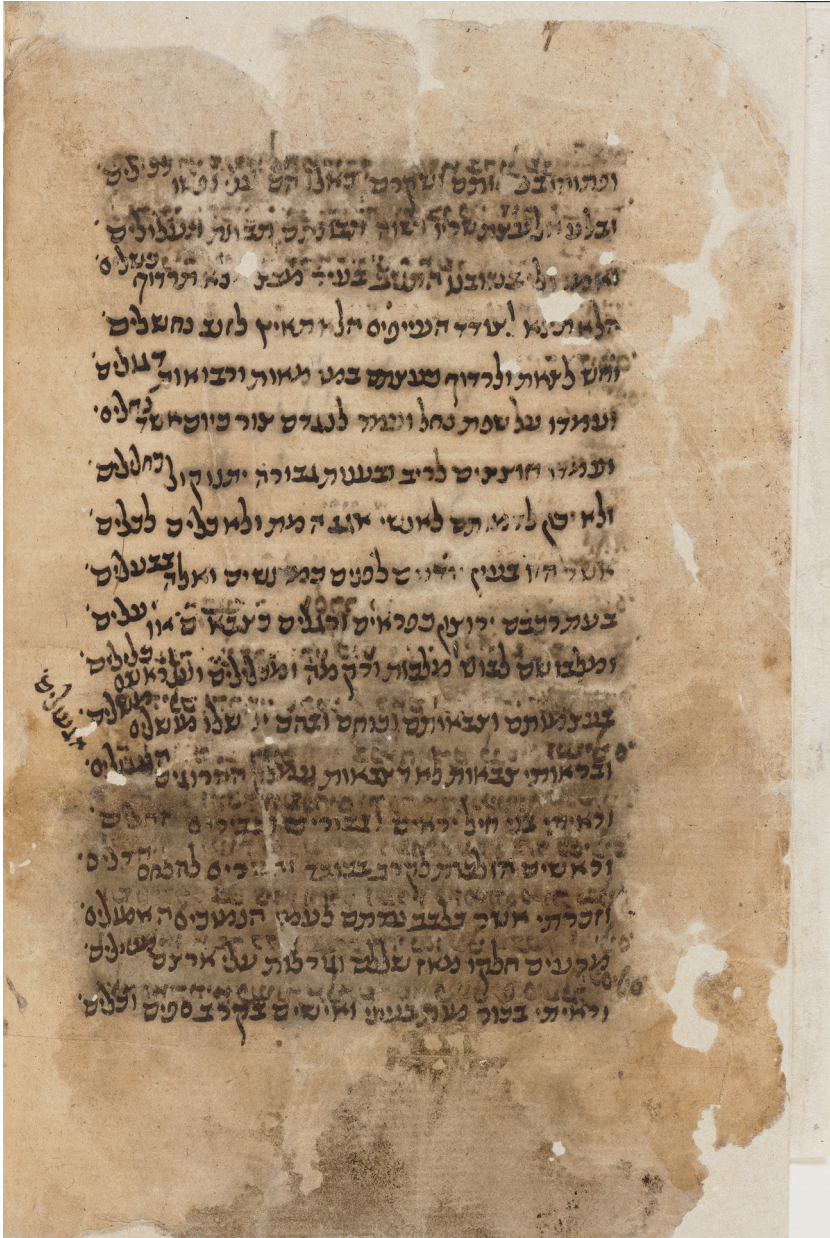
פירוקוביץ ב 333/1

וְלִכְדַּר עֵיר וּמַמְלָכָה בְּדָרְכָו / וְאַיִן עוֹצֵר וְאֵין מְכֻלִּים בְּמֻלִּים
 בְּצַבְאוֹתָיו אֲדוֹנִים כְּעַבְדִּים / וּמְאַיִמוּ בְּרִיאֵי גוֹף כְּחֻלִּים
 וְאַלּוּפִים בְּחַיִּל לְאַלְפִים / וְלוֹ רְאִשִׁים וְעַל רְאִשִׁים דְּגֻלִּים
 בְּאַרְצוֹתָיו בְּנֵי עוֹלָה בְּאַבְנֵי / לְשׁוֹנוֹתֵם בְּנֵי אֵל הִי סְקוּלִים
 5 עֲלֵיהֶם הָעֵרִימוּ סוּד וְלִקְחוּ / כְּלֵי נֶשֶׁק וְקִנּוּ הַנְּעָלִים
 לְהַכְרִית אִם בִּישְׂרָאֵל וְלִשְׁמִיד / גְּבִיר וְדָל וְיוֹנֵק עִם גְּמוּלִים
 וְכֹאשֶׁר רֶם לִבָּב מִלְפָּם וְדָבָר / בְּפִיו עֵתָק חֲשַׁבְנוּהוּ הַתּוֹלִים
 וְעִבְרָנוּ אֵלֵי אֲרָצוֹ כַּחֲךְ / לְהַנְקֵם לְאֲדִירִים גְּזוּלִים
 וְעִמְנוּ גְּבָרִים כְּכַפִּירִים / וְעַם הַרְבָּה כְּאַרְבָּה אוֹ חֲסִילִים
 10 וְאִישִׁים לֹא כְּרוּב בְּשָׂר כְּבִידִים / וְלֹא חֶלֶב אֲשֶׁר עַל הַכֶּסֶלִים
 וְכֵל חֲגוּר בְּיוֹם חֲמָה חֲגוּרָה / וְכֵל פּוֹשֵׁט לְמַלְחָמָה מְעִילִים
 וְכֵל מְהִיר אֵלֵי חֲרָב וְכֵל רֶץ / אֵלֵי הַרְג בְּטוֹב לִבָּב וְגִילִים
 בְּשִׁירֵינֵם מְשׁוּבָצִים כְּגֻלִּים / וּמְגִנִּים אֲדוּמִים כְּגֻלִּים
 15 עֲלֵי סוּסִים כְּעַב סוּעִים וְטָסִים / וּבְמִצְחֹת וְכוּבְעִים עֲגוּלִים
 יְדֵיהֶם לֹא מְלִיאֹת בְּחֲנִיתוֹת / וּבְרִמְחִים כְּאֵלֹהִים אֲשֶׁלִּים
 וְלֹא תִרְאֶה לְכַד לְהֵט שְׁלָחִים / וְלֹא תִשְׁמַע לְכַד רֶגֶשׁ צְהֵלִים
 וְשִׁבְנוּ אַחֲרֵי הַכּוֹת וְשִׁרְוּ / וְיִדְיֵנוּ מְלִיאֹת בְּשִׁלְלִים
 וְתִרְוּ מִהֲרוּ אֵלָיו בְּמֻלִּים / כְּמוֹ סִיָּים וְכִסְבָּאִים מִהוּלִים

5 כלי נשק] פ וש גורסים: כלי זין. 11 חגורן נראה שעדיף הנוסח חוּגְר (פ ש וכ"ט"ס"ג 114.165.
 ולקטע זה ראו ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה, עמ' 23). השוו "מכל חגר חגרה" (מ"ב ג 21).
 16 להט] כך גורס ש; פ גורס: להם. 18 וכסבאים] ההשלמה על פי ש; פ גורס: וכסבאים.

1 ולכד עיר וגו': הנושא: אסמאעיל אבן עבאד, מפקד צבא סביליה. עיר וממלכה: הכוונה
 כנראה לממלכת קרמונה; ראו שירמן, מלחמות, עמ' 159. 2 אדונים כעבדים: נכבדים סרים
 למשמעתו כעבדים. ומאימו: מפחדו. 4 בני עולה וגו': רשעים המסיתים נגד היהודים ("בני אל
 ח"). 5 הערימו סוד: זממו להרע. ולקחו וגו': הצטיידו בנשק ובעלילים. 6 גמולים: מחלב.
 7 עתק: דברי גאווה ועוצמה. חשבנוהו התולים: זלזלנו בדבריו כאילו היו דברי צחוק. 8
 להנקם לאדירים גזולים: לנקום את נקמת הנגזלים הנכבדים (הכוונה כנראה לממלכת קרמונה).
 10 ואישים... הכסלים: ואנשים נכבדים, אבל לא כבדים במשקל גופם. חלב אשר על הכסלים:
 רי' ג 4. 11 וכל... מעילים: וכל הפושט את בגדי הפאר ("מעילים") וחוגר כלי מלחמה.
 12 וגילים: ושמחות. 13 בשריונים משובצים כגלים: שריונות קשקשים בתבנית גלית. אדומים
 כגילים: כיריעות קלף אדום. 14 סועים: סוערים. ובמצחות: במגיני רגליים (שמ"א יז 6).
 וכובעים: וקסדות. 15 ידיהם... אשלים: ידיהם חסונות כענפי אשל, והן גדולות כל כך שהרמחים
 והחניתות אינם ממלאים אותן. 16 ולא... צהלים: אין לראות אלא את ניצוץ החרבות ("שלחים"),
 ואין לשמוע אלא את קול קריאות הקרב ("רגש צהלים"). 18 ותרו: ומרגליו (של אבן עבאד).
 במלים... מהולים: במילים נקלות כמו מתכות זולות או יין מהול (על פי יש' א 22).

בניהו ע 192 דף 8 (קודקס מן הגניזה, עמ' 105.5')



קונטרס 3 דף 4ב (קודקס מן הגניזה, עמ' 105.5)

פירקוביץ ב 333/1

וּפְתוּחָהּ בַּפְּחֻזוֹתַי וּשְׁקָרָם / כָּאֵלוּ הֵם עָלֵי נַפְשׁוֹ רְכִילִים
 וּבִלְעַ אֵל עֲצַת שְׁרִיר וְשׂוּהָ / תְּבוֹנָתָם תְּבוֹנַת תְּעִלוּלִים
 וְאָמְרוּ לוֹ בְּשׁוֹבְנוֹ הַתִּשְׁבֵּ / בְּעִיר מִכְצָר וְלֹא תִרְדּוּף כְּשִׁלִּים
 הֲלֹא תֵצֵא לְצוּרֵד הָעֵיפִים / הֲלֹא תֵאִיץ לְזֹנֵב נַחְשִׁלִּים
 וְחָשׁ לְצֵאת וְלִרְדּוּף כְּעֲצָתָם / כְּמוֹ מֵאוֹת וּרְכוּאוֹת דְּגוּלִים
 5 וְעִמְדוֹ עַל שֵׁפֶת נַחַל וְעִמְדָה / לְנִגְדָם צוּר כִּיּוֹם אֲשֶׁר נַחְלִים
 וְעִמְדוֹ חוֹצְצִים לְרִיב וּבַעֲנוֹת / גְּבוּרָה יִתְּנוּ קוֹל כְּחִלְלִים
 וְלֹא יִפּוֹן לְדַמּוֹתֵם לְאִנְשֵׁי / אֲגַג הַמֵּת וְלֹא כְלִים לְכִלִּים
 אֲשֶׁר הָיוּ בְּעֵין יוֹדְעֵם לְפָנַי / כְּמוֹ נְשִׁים וְאַלֶּה בְּבַעֲלִים
 10 בְּעַת רִכְבָּם יִרְוִצוּן כְּפָרָאִים / וּרְגִלִים כְּצַבָּאִים אוֹ יַעֲלִים
 וּמְלַבּוֹשֵׁם לְבוֹשׁ מַלְכוּת וּרְקָמָה / וּמְכַלּוּלִים וְעַל רֵאשֵׁם כְּלִילִים
 בַּעֲצֻמוֹתָם וּצְבָאוֹתָם וְכוּחָם / וּבְהֵם יִמְשְׁלוּ מוֹשְׁלִים מְשֻׁלִּים
 וּבְרֵאוֹתַי צְבָאוֹת לֹא כְּצַבָּאוֹת / עֲמֻלָּה הַהֲרוּגִים הַגְּעוּלִים
 וְרֵאִיתִי בְּנֵי חֵיל יִרְאִים / וְגְבוּרִים וְכַבִּירִים זְחִלִים
 15 וְרֵאִישִׁים הוֹלְכוֹת לְקִרְבֵּךְ כְּכוֹבֵד / וְהַשְּׂרִים לְהִלָּחֵם חֲדָלִים
 וְזִכְרָתִי אֲשֶׁר בְּלִבְךָ עֲדָתָם / לְעַמֵּי הַנְּמוּכִים הָאֲמוּלִים
 מְרַעִים חֲלָקוֹ מֵאֵז שְׁלָלָם / וְגוֹרְלוֹת עָלֵי אֲרָצָם מְטִילִים
 וְרֵאִיתִי בְּכוֹר מוֹת בְּעֵינֵי / וְאִישִׁים בְּקִרְבֵּי סְפִים וְכִלִּים

//

5 דגולים] ש גורס: רגלים; ב"ב הבית חסר. השוו "דגול מרכבה" (שה"ש 10). 9 בבעלים] בגרסת
 כתב היד שלנו יש כנראה לראות שיבוש גרפי של כְּבַעֲלִים; פ ו ש גורסים: הבעלים. 12 בעצמותם]
 צ"ל כְּבַעֲצָמָתָם (על פי פ ו ש). 13 הגעולים] בכתב היד: הגעולים^{העולים}. 15 הולכות] פ גורס:
 הולכו; ש גורס: הלכו. כנראה יש לראות גם בגרסת כתב היד שלנו שיבוש של הולכו.

1 בפחוזותם ושקרים: השוו יר' כג 32; על פי אבן ג'נאח השורש פח"ז הוראתו 'בגידה' (ראו אבן
 ג'נאח, ספר השורשים, עמ' 400). כאלו וגו': כאילו היו מלשינים שהסגירו אותו ביד אויביו. רכילים:
 מוציא דיבה. 2 תעלולים: עוללים (יש' ג 4). 3 כשלים: כושלים. 4 לצודד: לצוד, לרדוף.
 5 כמו מאות ורכוואות: בראש צבא וכו אלפי לוחמים. דגולים: נושאי דגלים, או חיילים מובחרים,
 והלשון על פי שה"ש 10 (ראו לעיל, סעיף ג). 6 כיום אשד נחלים: כמו בניצחון בני ישראל על
 מואב כאשר הנחלים (כמ' כא 15; וראו במבוא, שם). 7 חוצצים לריב: ערוכים לקרב (ראו מש'
 ל 27). ובענות גבורה: ובקריאות קרב (הלשון על פי שמ' לב 18). 8 אגג: מלך עמלק, הכינוי שנתן
 הנגיד לזהר' מלך אלמריה. את נצחון גרנדה על אלמריה תיאר הנגיד בשירו "שירה"; ראו ירדן, דיוואן
 שמואל הנגיד, עמ' 4-14. ולא כלים לכלים: אין הם דומים זה לזה בכלי נשקם. 11 ומכלולים:
 בגדי פאר (יח' כז 24). 12 ובהם... משלים: ממשלי המשלים יזכרום כמשל לעוצמה. 13 עמלק:
 אלמריה. 14 זחלים: מפחדים. 16 אשר וגו': את שערתם זוממת לעשות לבני עמי האומללים.
 17 מרעים: רשעים. חלקו... משילים: חילקו את השלל והנחלות שהם מתעתדים לתפוס בקרב
 (תה' כב 19). 18 בכור מות: מלאך המוות.

בניהו ע 192 דף 7 (קודקס מן הגניזה, עמ' 105.5^ה)

הלי תעש 130

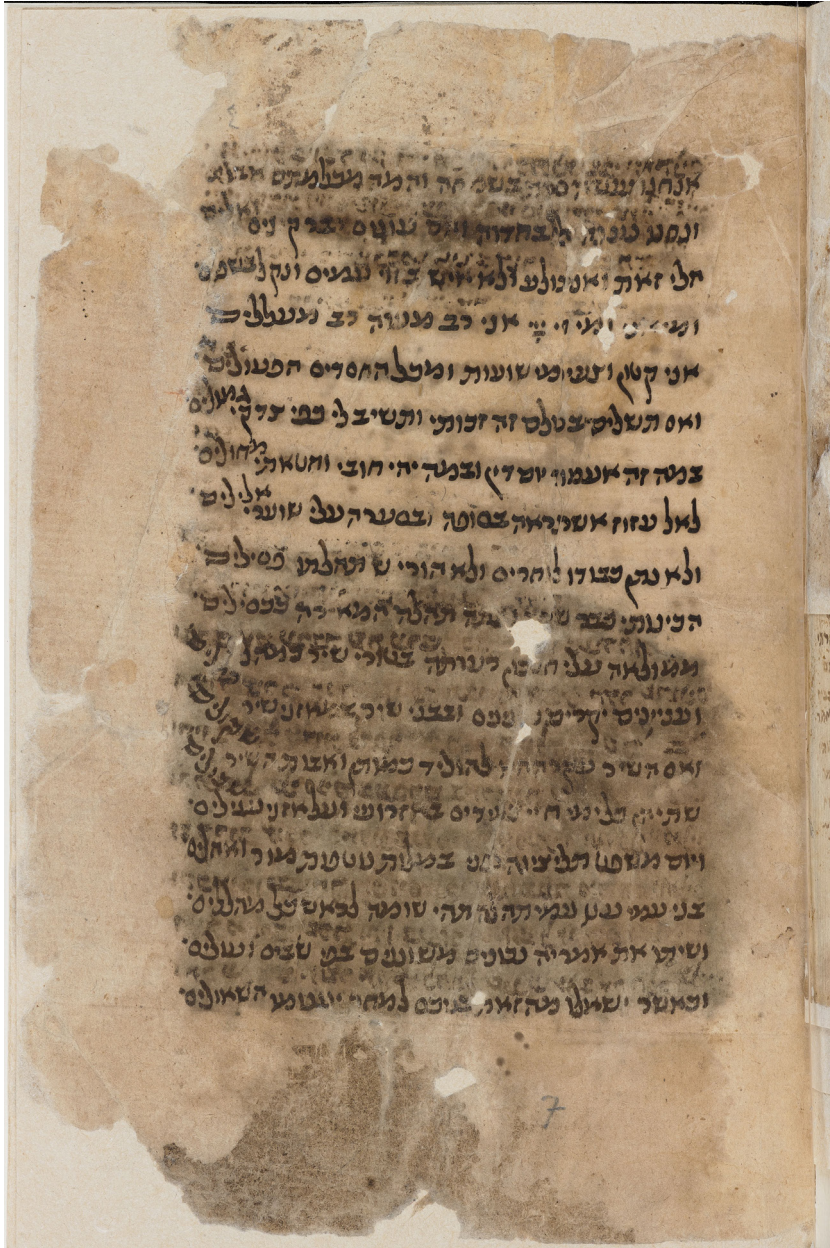
פירוקביץ ב 333/1

אֲנַחְנוּ נַעֲשֶׂה סֶכֶת בְּשִׁמְחָה / וְהֵמָּה מִכְלָמְתָם אַבְלִים
 וְנַחְנוּ נַעֲנֶה הֶלֶל בְּחֶדְוָה / וְהֵם עוֹנִים דְּבַר קִינִים וְאֵלִים
 הֲלִי זֹאת וְאֲנִי תוֹלַע וְלֹא אִישׁ / בְּזוּי עַמִּים וְנִקַּל בְּשִׁפְלָיִם
 וּמִי אֲנִי וּמִי חַיִּי יְיִ / אֲנִי רַב מַעֲוָה רַב מַעֲלָלִים
 5 אֲנִי קָטוֹן וְצַעִיר מִיְשׁוּעוֹת / וּמִכָּל הַחֲסָדִים הַפְּעוּלִים
 וְאִם תִּשְׁלִים בְּעוֹלָם זֶה זְכוּתִי / וְתִשָּׁב לִי כִפִּי צַדִּיק גְּמוּלִים
 כִּמָּה זֶה אֶעֱמֹד יוֹם דִּין וּבִמָּה / יִהְיֶה חוֹבִי וְחֲטָאתִי מְחוּלִים
 לְאֵל עֲזוֹן אֲשֶׁר נִרְאָה בְּסוּפָה / וּבְסַעֲרָה עָלַי שׁוֹעֲרֵי אֱלִילִים
 וְלֹא נִתַּן כְּבוֹדוֹ לְאֲסָחָרִים / וְלֹא הוֹרִישׁ תְּהַלְתּוֹ פְּסִילִים
 10 הַכִּינּוּתִי כִּכְר שִׁירָה וְצִתָּה / תְּהַלֶּה הַמְּאִירָה כְּכִסְיִלִים
 מִמּוֹלָאָה עָלַי חֲשׁוֹבֹן רְעוּתָה / בְּטוֹרֵי שִׁיר כְּמִהֲלֵלִי תְהַלִּים
 וְעֵינַיִנִים יְקָרִים מִפְּנִינִים / וּבְכַנֵּי שִׁיר בְּמֵאֲזֵנֵי שִׁיר שְׁכוּלִים
 וְאִם הַשִּׁיר עֲקָרָה הִיא לְהוֹלִיד / כְּמוֹתָן וְאֲבוֹת הַשִּׁיר שְׁכוּלִים
 15 שְׁתִּיחֶן כָּל יְמֵי חַיִּי צְמִידִים / בְּאֲזוּרְעֵי וְעַל אֲזֵנֵי עֲגִילִים
 וְיוֹם מִשְׁפָּט תְּלִיצִינָה לְפָנַי / בְּמַלּוֹת נוֹטְפוֹת מוֹר וְאֶהְלִים
 בְּנֵי עַמִּי עֲנוּ עַמִּי תְהַלֶּה / תְּהִי שׁוֹמָה לְרֹאשׁ כָּל מְהַלְלִים
 וְשִׁיתוּ אֶת אֲמַרְיָה נְכוֹנִים / מְשׁוֹנְנִים בְּפִי שְׂבִים וְעוֹלִים
 וְכֹאשֶׁר יִשְׁאַלּוּ מָה זֹאת בְּנִיכֶם / לְמַחֵר יַעֲנוּמוּ הַשְּׂאוּלִים

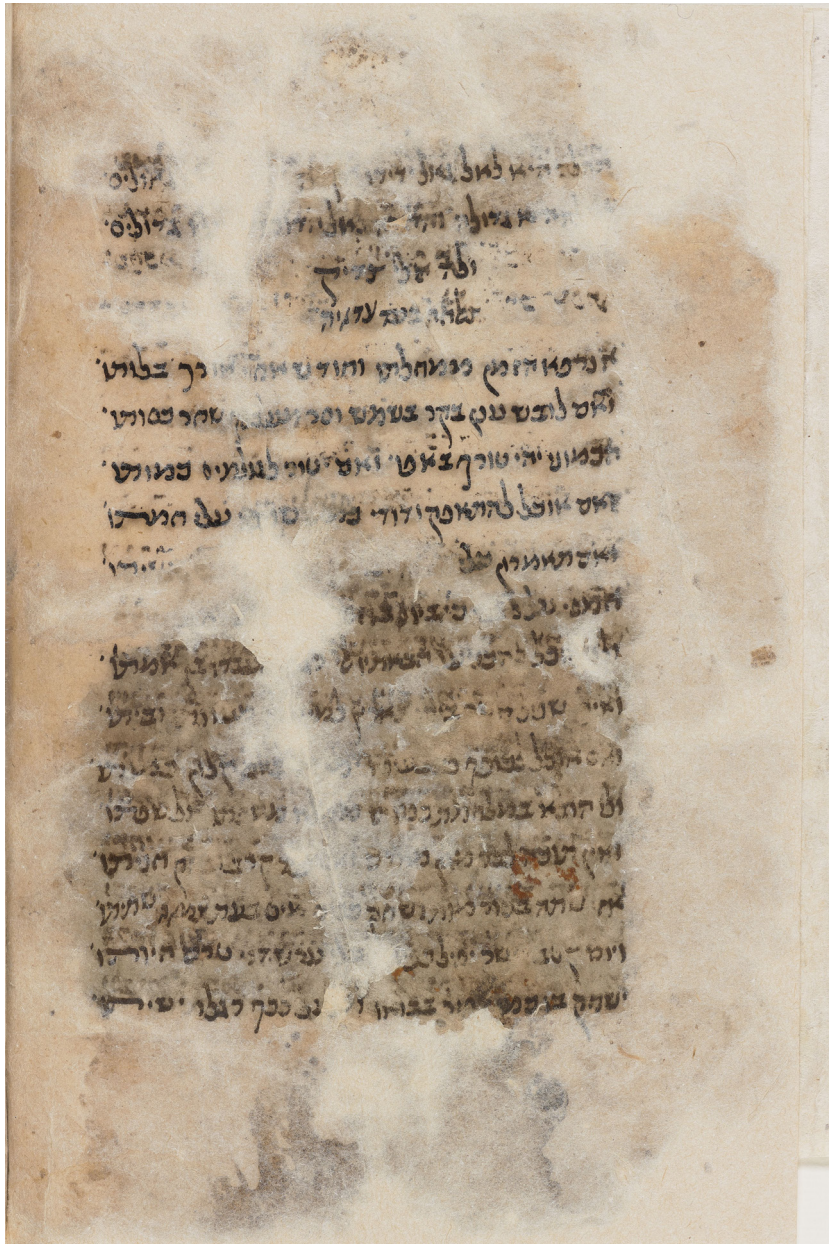
13 היא להוליד| ההשלמה על פי הסברה. פ ו ש גורסים: מלהוליד. 17 משוננים| פ ו ש גורסים: מסודרים.

1 אנחנו וכו': דברי הנגיד לאחר הניצחון. נעשה סכת: נחגוג את חג הסוכות. והמה: לוחמי האויב.
 2 קינים: קינות (יח' ב 10). ואלים: ומקוננים (בש ופ בא כתיב מלא: ואלים). 3 הלי זאת: האם
 בעבורי עשה ה' כל זה? ואני תולע... בזוי עמים: על פי תה' כב 7. 4 ומי אני ומי חיי: השוו:
 "מי אֲנִי וּמִי חַיִּי" (שמ"א יח 18); "מה אנו, מה חיינו" (וידוי תפילת נעילה). יי: קרא: אֲדַנִּי. רב
 מעוה: מרבה חטאים. רב מעללים: כינוי לה', השוו: "רב העלילה" (יר' לב 19; ראו לעיל, סעיף ג).
 7 חובי: חטאי. 8 בסופה ובסערה: על פי נח' א 3. שוערי אליים: עובדי אלילים (רב' לב 17).
 9 ולא נתן... פסילים: על פי יש' מב 8. 10 הכינותי... ככסילים: אחרי הניצחון על אלמריה כתב
 הנגיד את שיר המלחמה "שירה", ואת השיר שהוא מחבר כעת הוא מכנה "תהילה". ככסילים:
 ככוכבי קבוצת כסיל (השוו יש' יג 10). 11 ממולאה... תהלים: המשורר מילא ב"תהילה", כמו
 גם ב"שירה", 149 בתי שיר, כמספר מזמורי תהלים (לשיטתו). 13 ואם... שכולים: כלומר, אין
 עוד שירה כדוגמתן, אין להן אח ורע. 15 ויום משפט: ביום הדין האחרון. תליצינה: תלמדנה
 זכות. מור ואהלים: מיני בשמים. 16 תהי... מהללים: תושם בראש דברי ההלל. 17 ושיתו...
 משוננים: שנגנו את בתי השיר. עולים: נערים. 18 וכאשר ישאלו... למחר: על פי שמ' יג 14.

קונטרס 3 דף 7א (קודקס מן הגניזה, עמ' 105.5)



בניהו ע 192 דף 7 (קודקס מן הגניזה, עמ' 105.5')



קונטרס 3 דף 7ב (קודקס מן הגניזה, עמ' 105.5^פ)

פירוקוביץ ב 333/1

תְּהִלָּה הִיא לְאֵל גָּאֵל יְדִידוֹ / חֻקְרָה לְעֲנֹת אֹתָהּ גְּאוּלִים
תְּהִלָּה הִיא גְּדוּלָה וְהוֹרָה / לְאֵל הַדּוֹר וּמַפְעֵלֵיו גְּדוּלִים

ולה אלי צדיק
צאלחה בעד עדאיה

5 הַנְּרַפָּא הַזְּמַן מִמְחֻלְתּוֹ / וְחוֹדֵשׁ אַחֲרָי אֹרֶךְ בְּלוֹתוֹ
וְאִם לֹבֵשׁ עֲנַן בְּקֶרֶת בְּשֵׁמֶשׁ / וְסָר מֵעַל פְּנֵי שָׁחַר כְּסוּתוֹ
הַכְּמוּנִי יְהִי טוֹרֶף בְּאֶפֶס / וְאִם יִטוֹר לְעוֹלָמִים כְּמוֹתוֹ
וְאִם אוֹכַל לְהִתְאַפֵּק וְדוּרֵי / כְּמִיִּם שׁוֹפְכֵה עַלִי חֻמְתוֹ
וְאִם תֹּאמְרוּן עַלִי מָה זֶה וְלָמָּה / וְאִיכָּה אַחֲרָי אֵהֵב נְשִׂיתוֹ
10 חֻמְסֵי עַל לְבָבֵי כִי כִיּוֹם בּוֹ / פְּחוּלֵי יִכְבְּדוּ וְלֹא אוֹכַל שְׂאֵתוֹ
וְלוֹ אוֹכַל לְהַכְנִיעוֹ הַבְּאִתּוֹ / אֵלֵי רִגְלֵי פְּעַבְדוֹ בֶּן אֲמָתוֹ
וְאִיךְ יִשְׁפִיל אֲשֶׁר בֵּיתוֹ בְּאַרְץ / לְמִי שֶׁחָק מְעוֹנָתוֹ וּבֵיתוֹ
וְאִם אוֹכַל לְכּוֹפֵף לֵב בְּעֵינָיו / יְמֵי חַיָּיו בְּיוֹם קְלוֹן כְּמוֹתוֹ
וְלוֹ הוֹבָא בְּמִלְחָמָת כְּמוֹ יָם / מִמּוֹלָא מְשֻׁפְתּוֹ אֵל שְׁפָתוֹ
15 וְאִין תּוֹכָה לְבַד מִגֵּן מְאָדָּם / וְאִשׁ פְּלִד קָרֵב וּבִרְק חֲנִיתוֹ
אִזִּי שְׁתָּה כְּכוֹר מוֹת וְשָׁחַק / כְּפֹרֶס מִים בְּעַת צְמָאָה שְׁתִּיתוֹ
וְיוֹם קָטַב אֲשֶׁר יִפִּיל כְּפִירִים / עַלִי עָרֵשׁ דְּוֵי טָרָם הִיּוֹתוֹ
// יִשְׁחַק בּוֹ כְּמוֹ צְפוּרָא בְּבּוֹאוֹ / וּפְנֵעַל לְכַף רְגְלוֹ יִשִּׁיתוֹ

13 ואם פ, ש וכ"י ט"ש ס"ח 145.122 (לקטע זה ראו ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה, עמ' 23) גורסים: ואיך. 16 צמאה פ וש גורסים: צמאך.

1 לאל גאל ידידו: לאל שגאל את ידידו, כלומר את הנגיד. חקרה: שהכין אותה. לענות אותה גאולים: כדי שישירו אותה כל הנגאלים. 3-4 תרגום הכתובת: ולו, אל ידיד, שהשלים איתו לאחר איבתו. 5 הנרפא... בלותו: האם ה"זמן" (הוא הגורל), העוין בדרך כלל, "נרפא" והחל להיטיב? האם חודשו נעוריו (על פי בר' יח 12; תה' קג 5), ועל כן האיר פנים? 6 ואם לובש... בשמש: האם סרה החשכה, והענן המחשיך את הבוקר התכסה באור השמש? 7 הכמוני... באפו: האם אדם כמוני יכעס לעד? השוה עמ' א' 11. ואם... כמותו: והאם אדם כמו היידי, נמען השיר, ייטור טינה לעולמים? 8 ואם אוכל להתאפק: ומצד שני, האם יכולתי להימנע מכעס? 9 אחרי אהב נשיתו: שכחת אותו אחרי ששררה ביניכם האהבה. 10 חמסי... יכבד: אני כועס על לבכי, שנעשה עיקש כשמבזים אותו. 11 ולו... אמתו: אילו יכולתי להכניע את לבכי הייתי מעניק אותו כעבד לידידי. 12 ואיך... וביתו: אך איך אני, השוכן על הארץ, אכניע את ליבי המתנשא עד שחקים? 13 בעיניו... כמותו: בעיני ליבי, חייו בשעת קלון משולים כמותו. 14 ולו... שפתו: אילו הוקף ליבי במלחמה מכל עבריו (כמו שהמים מקיפים את השוהה בלב ים). 15 לבד: אלא. מגן... פלד: השוה נח' ב' 4. 16 אזי... שתיתו: היה ליבי 'שותה' את כוס הגורל הממית, כאילו שתה כוס מים בצמא. 17 קטב: אסון. אשר... היותו: הפחד מפניו יפיל גיבורים למשכב עוד בטרם בא. 18 ישחק... ישתו: ליבי האמיץ יזלזל בו – ישחק בו כבציפור (איוב מ 29) או ירמוס אותו ברגליו.

קיצורים

מהדורות

אבן ג'נאח, ספר השורשים = יונה אבן ג'נאח, ספר השרשים, בתרגום יהודה אבן תיבון, מהדורת ב"ז באכר, ברלין תרנ"ו
 הברמן, דיוואן שמואל הנגיד = א"מ הברמן, רבי שמואל הנגיד: דיואן, א-ג, תל אביב תש"ז
 ורדי ורנד, קודקס מן הגניזה = ' ורדי ומ' רנד, דיוואן שמואל הנגיד: קודקס מן הגניזה, ירושלים תשע"ה
 יהלום וקצומטה, תחכמוני לאלחריזי = יהודה אלחריזי, תחכמוני: מחברות הימן האזרחי, מהדורת ' יהלום ונ' קצומטה, ירושלים תש"ע
 ירדן, דיוואן שמואל הנגיד = ד' ירדן, דיואן שמואל הנגיד: בן תהלים, ירושלים תשכ"ו
 קרייסל, סיראט וישראל, אבן תיבון = כתבי ר' משה אבן תבון: ספר פיאה, מאמר התנינים, פירוש האזהרות לר' שלמה אבן גבירול, מהדורת ח' קרייסל, ק' סיראט וא' ישראל, באר שבע תש"ע
 ששון, דיוואן שמואל הנגיד = ד"ס ששון, דיואן שמואל הנגיד, אוקספורד תרצ"ד

מחקרים

אליצור, שירת החול = ש' אליצור, שירת החול העברית בספרד המוסלמית, א-ג, תל אביב תשס"ד
 ג'פרסון, גניזה = R. Jefferson, "Deconstructing 'the Cairo Genizah': A Fresh Look at Genizah Manuscript Discoveries in Cairo before 1897", *Jewish Quarterly Review* 108 (2018), pp. 422–448
 ג'פרסון, המסחר בקטעי גניזה = R. Jefferson, "The Trade in Cairo Genizah = Fragments in and out of Palestine in the Late 19th and Early 20th Centuries", *Journal of Ancient Judaism* 14 (2023), pp. 166–195
 ג'פרסון, עידן הגילוי = R. Jefferson, *The Cairo Genizah and the Age of Discovery in Egypt: The History and Provenance of a Jewish Archive*, London 2022
 ילין, תורת השירה = ד' ילין, תורת השירה הספרדית, ירושלים ת"ש
 כהן, קרנבל וקנון = ר' כהן, קרנבל וקנון: הפרודיה לפורים בימי הביניים, עבודת דוקטור, א-ב, אוניברסיטת תל אביב, תשפ"א
 סרנה, תהלים = נ"מ סרנה (עורך), ספר תהלים א (עולם התנ"ך), תל אביב 1995
 רנד, שירי הנגיד בגניזה = M. Rand, "From West to East: The Poems of Samuel ha-Nagid in the Cairo Geniza", *The Poet and the World: Festschrift for Wout van Bekkum on the Occasion of His Sixty-Fifth Birthday*, ed. J. Yeshaya, E. Hollender and N. Katsumata, Berlin and Boston 2019, pp. 41–58

M. Rand, *The Evolution of al-Harizi's Tahkemoni*, Leiden = תחכמוני = רנד, תחכמוני
and Boston 2018
שירמן, מלחמות = ח' שירמן, "מלחמות שמואל הנגיד", הנ"ל, לתולדות השירה
והדראמה העברית, א, ירושלים תשל"ט, עמ' 149–189